

Deloitte AS
Postboks 221 Sentrum
0103 OSLO

VÅR REFERANSE
18/8578

DERES REFERANSE

DATO
17.06.2019

Merknader etter selskapstilsyn

1. INNLEDNING

Finanstilsynet gjennomførte stedlig tilsyn hos Deloitte AS i perioden 29. oktober til 16. november 2018. Finanstilsynets foreløpige merknader ble sendt 18. mars 2019. Deloitte har kommentert de foreløpige merknadene i brev datert 25. april 2019.

Tilsynet inngår i Finanstilsynets tilsynsarbeid rettet mot selskaper som reviderer foretak av allmenn interesse. Finanstilsynet skal blant annet gjennomføre kvalitetskontroll med slike revisjonsselskaper minst hvert tredje år, jf. revisorloven § 5b-2 første ledd, annet punktum. Formålet med tilsynet er å kontrollere oppfyllelsen av lovkrav revisjonsselskapet er underlagt i virksomhetsutøvelsen som revisor og å identifisere og påpeke eventuelle svakheter knyttet til revisjonsselskapets gjennomføring av revisjonsoppdrag.

Selskapets etablerte retningslinjer og rutiner er sentrale for å sikre overholdelse av revisorlovgivningen, herunder god revisjonsskikk. Finanstilsynet har gjennomgått utvalgte deler av revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner knyttet til uavhengighet, taushetsplikt, ressursanvendelse, revisjonshonorar, system for intern kvalitetskontroll, herunder oppfølging av resultatet av kvalitetskontrollen og revisjonsutførelsen.

Revisjonsselskapets egne kvalitetskontroller bidrar til at revisjonsselskapet selv avdekker svakheter i revisjonsutførelsen og kan følge opp disse slik at de ikke videreføres i virksomheten. Finanstilsynet testet at retningslinjene og rutineene som gjelder for gjennomføringen av kvalitetskontroll var fulgt i de 44 oppdragene som sist hadde vært gjenstand slik kontroll. Formålet var å vurdere om de interne kontrollene fungerer som forutsatt og at de forhold som blir avdekket i kvalitetskontrollen følges opp på en hensiktsmessig måte. Finanstilsynet vurderte også kvaliteten i revisjonsselskapets egne kontroller gjennom selv å kontrollere fem av de samme oppdragene.

Tilsynet ble gjennomført som et felles tilsyn med amerikanske tilsynsmyndigheter (PCAOB). PCAOB foretar kontroller ut fra amerikansk lovgivning og utarbeider egen rapport etter tilsynet. I den grad PCAOB avdekker forhold som også kan være av betydning for etterlevelsen av norsk lovgivning, vil dette bli vurdert av Finanstilsynet. PCAOBs rapport offentliggjøres på deres nettsted: <https://pcaobus.org/Inspections/Reports/Pages/default.aspx>.

Finanstilsynet valgte ut to revisjonsoppdrag for en nærmere vurdering av revisjonsutførelsen på utvalgte områder. Begge oppdragene gjelder revisjon av foretak av allmenn interesse. PCAOB gjennomgikk ett oppdrag for å kontrollere etterlevelsen av amerikanske revisjonsstandarder.

Revisjonsselskap og revisorer er sentrale for bekjempelsen av økonomisk kriminalitet, herunder hvitvasking og terrorfinansiering. Det er derfor viktig at revisjonsselskapet og dets oppdragsansvarlige revisorer ivaretar sine plikter etter hvitvaskingslovgivningen, herunder plikten til å foreta vurderinger av risikoen for at den reviderte er involvert i hvitvasking eller terrorfinansiering.

2. SELSKAPETS ORGANISERING, RETNINGSLINJER OG RUTINER

I henhold til revisorloven § 5b-1, skal revisjonsselskap etablere systemer for intern kvalitetskontroll. Dette innebærer et krav om at virksomheten drives forsvarlig, herunder at det etableres retningslinjer og rutiner som skal bidra til at revisjonen skjer i samsvar med revisorloven. Finanstilsynet legger til grunn at kvalitetskontrollsystemer som er i samsvar med ISQC 1, langt på vei tilfredsstillende dette lovkravet.

Finanstilsynet avdekket enkelte svakheter og mangler i revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner eller etterlevelsen av disse.

2.1 Uavhengighet

Forhåndsgodkjenning av tilleggstenester

Revisor kan ikke utføre rådgivningstjenester eller andre tjenester til en revisjonsklient dersom arten og omfanget av tjenestene er egnet til å påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet og objektivitet, jf. revisorloven § 4-5. Før revisor påtar seg oppdrag om å yte rådgivnings- eller andre tilleggstenester til revisjonsklienten, skal det foretas en uavhengighetsvurdering som skal dokumenteres skriftlig. Revisjonsselskapet må ha retningslinjer og rutiner som bidrar til å sikre at det ikke utføres rådgivningstjenester som er i strid med revisorloven og revisorforskriften.

Det følger av revisjonsselskapets retningslinjer at det for tjenesteleveranser til revisjonsklienter skal innhentes godkjenning fra oppdragsansvarlig revisor i forkant av tjenesteleveransen. Finanstilsynet gjennomgikk dokumentasjonen for forhåndsgodkjenning av tilleggstenester på fem revisjonsoppdrag. På fire av de kontrollerte oppdragene viser revisjonsdokumentasjonen at godkjenning av tilleggstenestene har skjedd etter at arbeidet var påbegynt. På det ene oppdraget var godkjenningen datert seks måned etter at arbeidet var påbegynt. Selv om Finanstilsynet ikke har grunnlag for å anta at det er levert tjenester av en slik art eller omfang at revisorlovens uavhengighetsbestemmelsene er brutt, innebærer forholdet en risiko for lovbrudd som revisjonsselskapet må håndtere. Svakheter knyttet til tidsriktig forhåndsgodkjenning av tilleggstenester, ble også avdekket ved Finanstilsynets forrige selskapstilsyn i 2015.

Tre av de aktuelle oppdragene hadde vært igjennom revisjonsselskapets årlige kvalitetskontroll utført høsten 2018 uten at manglende forhåndsgodkjenning av tilleggstjenester var kommentert av kvalitetskontrollør, jf. ISQC 1 punkt 49, bokstav a).

Revisjonsselskapet har i svar til foreløpige merknader, angitt tiltak som vil bli iverksatt for å sikre at det ikke skjer tjenesteleveranser til revisjonsklienter før skriftlig forhåndsgodkjenning foreligger. Tiltakene gjelder både styrket informasjon og opplæring for å sikre overholdelse av etablert retningslinjer og rutine og sanksjonering ved brudd på overholdelse av disse. Revisjonsselskapet vil også intensivere testingen av etterlevelsen av retningslinjene. Finanstilsynet vil senere gjennomføre kontroller for å påse at tiltakene er etablert slik som foreskrevet.

Rotasjon av oppdragsansvarlig revisor

Når den reviderte er et foretak av allmenn interesse må revisjonsselskapet utpeke en ny oppdragsansvarlig revisor senest hvert syvende år, jf. revisorloven § 5a-4 første ledd. I syvårsperioden skal også medregnes tjenestetid som revisor på vesentlige datterselskaper, jf. revisorloven § 5a-4 annet ledd.

Revisjonsselskapet har etablert retningslinjer og rutiner som skal sikre etterlevelsen av rotasjonsbestemmelsen. Blant annet skal de oppdragsansvarlige revisorene fylle ut et skjema som inngår i grunnlaget for revisjonsselskapets rotasjonsplan. På ett av de kontrollerte oppdragene så Finanstilsynet at det ikke fremkom av skjemaet at den som var utpekt som oppdragsansvarlig revisor for et konsern hadde hatt oppdragsansvaret for et vesentlig datterselskap i de to foregående årene. Fordi det ikke fremkom av skjemaet ble det ikke hensyntatt i rotasjonsplanen som utarbeides av Quality and Risk Leader. Denne svakheten i grunnlaget for rotasjonsplanen innebærer en risiko for brudd på rotasjonsplikten, som revisjonsselskapet må redusere.

Revisjonsselskapet har i svar til foreløpige merknader kommentert at de vil endre den årlige bekreftelsen fra oppdragsansvarlige og oppdragskontrollører slik at forholdet som beskrevet over vil bli hensyntatt.

3. REVISJONSUTFØRELSEN

Finanstilsynet kontrollerte revisjonsutførelsen i to oppdrag som begge gjaldt revisjon av børsnoterte foretak. Kontrollen dekket sentrale områder i risikovurdering og planlegging, gjennomføring og dokumentasjon av revisjonshandlinger, samt revisors konklusjon og rapportering. Begge de kontrollerte oppdragene hadde også vært omfattet av revisjonsselskapets årlige kvalitetskontroll.

3.1 Nummererte brev

I begge de kontrollerte oppdragene har revisor avdekket svakheter i foretakenes IT-systemer knyttet til tilgangsstyring og tilgangsrettigheter av betydning for foretakenes risikostyring og internkontroll. Revisor har ikke sendt nummerert brev i samsvar med revisorloven § 5-4.

I det ene foretaket var svakheten knyttet til tilgangsrettigheter i foretakets regnskapssystem. I det andre var svakheten knyttet til tilgangsrettigheter i finanssystemet. I begge oppdragene hadde revisor tatt forholdet opp i sin presentasjon for styret. I det ene oppdraget var svakheten klassifisert som "Significant Risks" i presentasjonen til revisjonsutvalget.

I svaret til foreløpige merknader har revisjonsselskapet gitt en begrunnelse for hvorfor det ikke er sendt nummererte brev. Etter Finanstilsynets syn tilsier ikke de forhold revisjonsselskapet nevner at det ikke skulle foreligge en plikt til å sende slike brev. At den reviderte er kjent med den risikoen revisor har tatt opp er uten betydning for plikten til å sende nummerert brev. Nummerert brev er viktig for notoriteten og revisors videre vurdering og eventuelle oppfølging av forholdet. Revisjonsselskapet har også anfører at foretakene hadde iverksatt risikoreduserende tiltak. Hvis tiltakene var iverksatt *før* revisor hadde sin presentasjon for styret, og revisor likevel velger å inkludere forholdet i sin presentasjon, må det legges til grunn at revisor mener at tiltakene ikke er tilstrekkelig eller at revisor ikke har testet at tiltakene virker etter sin hensikt. Hvis tiltakene er iverksatt *etter* at revisor har hatt sin presentasjon for styret, er det et forhold revisor har avdekket i revisjonen for det året som har gått og som derfor skal tas opp i nummeret brev. Deretter må revisor vurdere risikoen med de risikoreduserende tiltakene og betydningen av det for den videre revisjonsutførelsen.

Finanstilsynet mener det skulle vært sendt nummerert brev til styret om svakheten og risikoen knyttet til tildelinger av tilganger til de aktuelle IT-systemene og at plikten i revisorloven § 5-4 derfor ikke er oppfylt i de to oppdragene.

3.2 Revisjonsbevis

Et av de kontrollerte oppdragene er en bank og dermed underlagt forskrift om årsregnskap for banker. Forskriften stiller blant annet krav om at opplysninger om kapitaldekning skal gis i note til årsregnskapet. Etter at årsregnskapet og revisjonsberetning for 2017 var avgitt, avdekket banken selv at kapitaldekningen ikke var korrekt grunnet to ulike feil i beregningsgrunnlaget. Dette var ikke avdekket i revisjonen.

Feilen innebar at banken rapporterte om 0,3 prosent høyere kapitaldekning enn det som var korrekt. Feilen medførte ikke at banken var i brudd med kapitaldekningskravet, men beløpsmessig oversteg feilen revisors vesentlighetsgrense.

Det er helt avgjørende for en bank at den oppfyller kapitaldeknings- og andre soliditetskrav og at de opplysningene som gis i årsregnskapet og i pliktige rapportering til offentlige myndigheter er korrekte. Revisor skal bidra til å sikre dette, og det må derfor forventes at revisor har en særlig oppmerksomhet rettet mot opplysninger som er av betydning for kapitaldeknings- og andre soliditetskrav, jf. ISA 250.

I revisjonsselskapets risikovurdering klassifiseres risiko som henholdsvis "Lower", "Higher" og "Significant". Sistnevnte tilsvarer betegnelsen særskilt risiko. I dette revisjonsoppdraget har revisor vurdert risikoene knyttet til feil i kapitaldeknings- og soliditetskrav som "Higher" og planlagt og utført revisjonshandlinger ut fra en slik vurdering. Utførte revisjonshandlinger omhandler blant annet:

- Vurdering og testing av sentrale internkontrollaktiviteter som foretaket har etablert knyttet til beregningene av netto ansvarlig kapital, totalt beregningsgrunnlag og kapitaldekningen. Testingen omfattet kontroll av fullstendigheten av dataoverføring og beregning av risikovektet beregningsgrunnlag og om kontrollaktivitetene fungerte effektivt i perioden.
- Kontroll av nøyaktigheten av beregningen av utvalgte poster som inngår i ansvarlig kapital.

Revisors angrepsvinkel for revisjon av kapitaldekningen var en kombinasjon av test av kontroller og substanshandlinger. Angrepsvinkel ved revisjonen av beregningsgrunnlaget i kapitaldekningsberegningen, var primært vært kontrolltesting. Substanshandlinger er i første rekke gjort på den delen som gjelder ansvarlig kapital i beregningen. Revisor har i svar til foreløpige merknader angitt at årsaken til at feilen ikke ble oppdaget, var at man i ettertid har avdekket at bankens kontroller ikke var presise nok gitt det presisjonsnivået som er nødvendig for å oppdage feil i denne størrelsesorden. Revisor har følgelig bygget på kontroller som ikke har vært tilstrekkelige for formålet, jf. ISA 315 punkt 12 og ISA 330 punkt 8. Dette innebærer at det heller ikke kan legges til grunn at revisor har innhentet tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis for konklusjonen knyttet til kapitaldekningsnoten, jf. ISA 500 punkt 6.

Revisjonsselskapet har videre i sitt svar anført at den totale vesentlighetsgrensen må kunne justeres opp når det gjelder kapitaldekningen og at det derfor ikke er en feil som burde vært oppdaget. Som begrunnelse har revisor blant annet vist til at kapitaldekningsberegningen tar utgangspunkt i balansestørrelser, mens den totale vesentlighetsgrensen utgjøres av en vektning 50/50 av balanse og resultat. Dersom vesentlighetsgrensen hadde blitt satt kun basert på balanse ville feilen vært under vesentlighetsgrensen.

Finanstilsynet forholder seg til den vesentlighetsgrense som fremkommer i revisjonsdokumentasjonen og som danner grunnlaget for utførte revisjonshandlinger. Om revisor kunne ha benyttet en høyere vesentlighetsgrense er uten betydning for Finanstilsynet vurdering av revisjonsutførelsen. Selv om det er uten betydning for denne saken, vil Finanstilsynet likevel bemerke at revisjonsselskapet oppfatning om at en høyere vesentlighetsgrense kunne ha vært benyttet ikke har støtte i ISA 320. Finanstilsynet viser til at standardens veiledningspunkt A10 som omtaler vesentlighetsgrense for tilleggsopplysninger, har som utgangspunktet at revisor bør vurdere om den totale vesentlighetsgrensen bør justeres *ned* av hensyn til brukerne. Annet kulepunkt omtaler i denne sammenheng de viktigste tilleggsopplysningene i forhold til bransjen. Kapitaldekningen er en slik viktig tilleggsopplysning.

I svaret i de foreløpige merknadene har revisjonsselskapet beskrevet tiltak som er iverksatt for å sikre at tilsvarende feil ikke gjentar seg.

4. OPPSUMMERING

Finanstilsynets tilsyn har avdekket enkelte svakheter i revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner herunder oppfølgings av revisjonsselskapets retningslinjer og rutiner for forhåndsgodkjenning av tilleggstjenester og implementering av kontrollrutiner for å sikre overholdelse av revisorlovens bestemmelser om rotasjon av oppdragsansvarlige.

I tillegg har Finanstilsynet ved kontroll av enkeltoppdrag, avdekket at deler av revisjonsutførelsen ikke har vært fullt ut i samsvar med revisorloven, herunder god revisjonsskikk. Dette gjelder krav til å utarbeide nummerte brev og svakheter ved kartlegging av en banks nøkkelkontroller ved beregning av kapitaldekning. Revisor har ikke på det tidspunkt feilen ble kjent, dokumentert en vurdering av betydningen av feilen målt opp mot fastsatt vesentlighetsgrense, herunder om revisjonsberetningen kunne blitt endret om feilen i kapitaldekningen var kjent før avgivelse av revisjonsberetningen.

Revisjonsselskapet har etter tilsynet og i svar til foreløpige merknader angitt tiltak som allerede er eller vil bli iverksatt. Finanstilsynet legger til grunn at disse tiltakene implementeres og iverksettes som beskrevet og vil senere kontrollere at dette er gjort.

For Finanstilsynet

Kjersti Elvestad
seksjonssjef

Axel Emil Jønsson
seniorrådgiver

Dokumentet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevne signaturer.